

מאזן כנסי הרצליה, 2000 - 2003

כללי

מטרת מסמך זה היא לערוך את מאזן ארבעת כנסי הרצליה במה שנוגע לתכנים שהוצגו בהם, בהרצאות, בניירות, בדו"חות צוותי עבודה, ובדיונים שהתנהלו במהלכם. הכוונה היא כפולה: האחת לראות במה תרמו התכנים לשיח הציבורי, עד כמה העשירו אותו, ובאיזו מידה הם סייעו לחשיבה ברמה הלאומית, הן לדרג המדיני-ביטחוני והן לדרג עבודה שונים. השנייה, לראות באיזו מידה ענו נושאי הכנס נכונה על הסוגיות שעמדו בשעתו על סדר היום הלאומי, או אפילו הקדימו אותן ועצם העלאתם בכנס גרמה לכך שהם הפכו לנושאים שעל סדר היום הלאומי.

זיהינו עשרה נושאים או מכלולים, שלדעתנו הייתה בהם התרומה הרבה ביותר וההשפעה הניכרת ביותר על סדר היום הלאומי. כל נושא נבחן לאורך ארבעת הכנסים, כך שניתן גם לראות את ההדגשים השונים שהוא קיבל מדי שנה בשנה.

הנושאים הם:

- **דמוגרפיה.** "כנס הרצליה" תרם משמעותית להעלות את הנושא על סדר היום הלאומי, ובראשונה בהקשר קיומי: המשך המגמות הדמוגרפיות מציב אתגר לקיומה של מדינת ישראל כמדינת יהודית ודמוקרטית. העלאת הנושא בכנס ודרך הצגתו תרמו להופעתו כמרכיב מדיני-אסטרטגי מרכזי בנושא ההסדר המדיני עם הפלסטינים, וכסוגיה העומדת ביסוד תפיסות העולם של המערכים הפוליטיים בישראל (ע"ע 2-4 להלן).
- **העם היהודי.** ב"כנס הרצליה", בעיות העם היהודי ועוצמותיו, ונושא הקשר בינו לבין מדינת ישראל, הוכנסו למשוואת הביטחון הלאומי כחלק אינטגרלי מנדבכי החוסן הלאומי. מהכנס הראשון הוצגה נקודת המוצא התפיסתית שמדינת ישראל היא מדינת העם היהודי (ע"ע 4-6).
- **מדי החוסן הלאומי.** מאפיין מרכזי של "כנס הרצליה" הוא הרצון לערוך מאזן בין האתגרים מולם ניצבת מדינת ישראל לבין המענים האפשריים. אבל "כנס הרצליה" חתר גם לעשיית מאזן מזוויות אחרות, ובכך הכניס שני חידושים: האחד, **קביעת מדדים סובייקטיביים** לבחינת מרכיבי החוסן הלאומי, כפי שהם משתקפים בחברה הישראלית, והשינויים החלים בהם במרוצת הזמן; השני, **קביעת מדדים כמותיים**, צבאיים ואזרחיים, לבחינת מצבה של ישראל על ציר הזמן מול שכנותיה העיקריות, מול המדינות המתפתחות, ובתוכה עצמה (ע"ע 7-8).
- **חינוך וחברה.** "כנס הרצליה" זיהה את החינוך, בהיותו האמצעי להכשרת המשאב האנושי של המדינה, כאחד המרכיבים החשובים ביותר, אם לא החשוב מכולם, במשוואת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל. האיכות הטכנולוגית של המדינה נובעת מהחינוך, ומכאן הקשר ההדוק בין תעשיות ההיי-טק לבין החינוך. חלוקה בלתי שוויונית של משאב החינוך גורמת לביטוי לא שוויוני המשפיע על החוסן החברתי שהוא קריטי במשוואת הביטחון הלאומי. בכנסי הרצליה הונחה תשתית פרטנית לרפורמות ההכרחיות בכל מערכות החינוך (ע"ע 9-13).
- **המפה המדינית של ההסדרים.** "כנס הרצליה" הציג, מדי שנה בשנה, את "השולחן הערוך" של החלופות להסדרים מדיניים. הדבר הבולט ביותר הוא שבכנס הראשון, דצמבר 2000, יצאה הקריאה הראשונה להיפרדות מהפלסטינים; בכנס השני הוצג ולובן הנושא באורח שיטתי, עם מסקנה שצורת ההיפרדות הריאלית ביותר היא מרצועת עזה. ראש הממשלה הפך את הכנס לבמה להצגת שינוי, ואף תפנית, במדיניות ממשלת ישראל (ע"ע 13-15).
- **מדיניות החוץ הישראלית.** היא קיבלה ביטוי לאורך כל הכנסים. החידוש והייחוד היה שעה שהוצגה בכנס השני עבודת צוות, שפרסה לראשונה תפיסה אסטרטגית כוללת לגבי יעדי מדיניות

החוץ הישראלי בעידן הגלובליזציה וקווי המדיניות הנגזרים מהם. כמו, "ביזור אסטרטגי"; מדיניות שאינה נשענת רק על real politic אלא גם על moral politic; דמות חדשה של דיפלומט ישראל ושגרירות ישראלית המשמשים עמדה קדמית למדע ולטכנולוגיה של ישראל (ע"ע 15-16).

- **כלכלה וטכנולוגיה.** הייחודיות של "כנס הרצליה" הייתה בכך שהעוצמה הכלכלית והטכנולוגית של מדינת ישראל הוצגה ונותחה בהקשר של הביטחון הלאומי. בלט בחידושו המאמץ לבנות מודל שינסה לאמוד את ההשלכות הדמוגרפיות (בתוך מדינת ישראל) על צמיחת המשק לטווח הארוך. המסקנה: אם תמשכנה המגמות הנוכחיות (שיעורי השתתפות נמוכים בכוח העבודה, שיעורי ריבוי טבעי גבוה ושיעור גבוה של ילדים באותם מגזרים שלא משתתפים בכוח העבודה), הרי שמדינת ישראל צפויה למשבר חברתי בטווח הרחוק, ולפער גדול בינה לבין המדינות המפותחות. הושמעה גם דעה חריגה שמדינת ישראל צריכה לפתח יכולת לשגשג בלי שלום (ע"ע 16-20).

- **הרתעה ומערכה נגד הטרור.** נושא "העימות המוגבל" טופל מאז הכנס הראשון, דצמבר 2000, שבו עלו לראשונה מושגי היסוד שלו. החידוש הבולט היה בכנס השני שעה שהוצגה לראשונה מסכת שלמה, רב-ממדית, להתמודדות עם הטרור ולהרתעתו. הייתה זו הבמה בה עלו בצורה ממוקדת התפיסות השונות לגבי הלחימה בטרור. הייחודיות של הכנסים הייתה בכך שבכולם הופיעו הרמטכ"לים והציגו את תפיסתו של צה"ל ואת דרכי התמודדותו עם הטרור הפלסטיני באותן שנים (ע"ע 20-21).

- **מפת הסביבה האסטרטגית והאיומים הביטחוניים.** הייחודיות של "כנס הרצליה" הייתה בכך, שהחל מהכנס הראשון ולאורך כל הכנסים הוא עקב אחר התפתחות האיום האיראני, ובראשו האיום הגרעיני ודרכי המענה. הכנס השלישי, דצמבר 2002, הצביע על **לוב** כעל מדינה המצויה במאמץ לרכישת יכולת גרעינית ובכך היא מצטרפת לאיראן. כאן היה חידוש (ע"ע 21-23).

- **מושגים חדשים.** "כנס הרצליה" טבע מספר מטבעות לשון ומושגים שהשתרשו בשיח הציבורי (ע"ע 24)

כל הנושאים הללו נותנים ביטוי למטרות היסוד של "כנס הרצליה": האחד, זיהוי הנושאים שעל סדר היום הלאומי, הרצון לראות קדימה, לחתור לחדשנות ולגיוון בנושאים מתוך פלורליזם (בהשקפות ובקשת דעות המציגים). השני, ראייה פנורמית של 360 מעלות המקיפה את מכלול האתגרים הלאומיים הרלוונטיים, תוך התמקדות בכמה מהם, והצבעה על המענים האפשריים לאתגרים אלו.

דמוגרפיה

אין ספק ש"כנס הרצליה" תרם משמעותית להעלאת הנושא על סדר היום הלאומי, ובראש ובראשונה בהקשר קיומי: המשך המגמות הדמוגרפיות מציב אתגר לקיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. הכנס לא "המציא" את הנושא. הוא היה ידוע, דנו בו במעגלים השונים של קבלת ההחלטות, אך עד "כנס הרצליה" הראשון, בדצמבר 2000, כלומר פחות משלושה חודשים לאחר פרוץ "אנתיפאדת אל-אקצא", הוא נדון יותר בהקשרו הצר והמצומצם. עקב העלאת הנושא בכנס ודרך הצגתו הוא הפך, במידה רבה, למרכיב מדיני-אסטרטגי מרכזי בנושא ההסדר המדיני עם הפלסטינים ולסוגיה העומדת ביסוד תפיסות העולם של המערכים הפוליטיים בישראל.

עיקרי האתגר, שהוצג כנע במהירות הבזק מול איטיות קצב קבלת ההחלטות בישראל, הם:

- **ריבוי טבעי.** שיעורי הריבוי הטבעי בקרב האוכלוסייה הפלסטינית הם מהגבוהים בעולם. היא מכפילה את עצמה כל 20 שנה. ברצועת עזה שיעור הריבוי הוא של 4.4 אחוזים בשנה (פוריות של 7 נפשות לאישה), ו-60 אחוזים מהאוכלוסייה הם מתחת לגיל 16; ביהודה ושומרון שיעור הריבוי

הטבעי הוא 3.4 אחוזים (פוריות של 4.6 נפש לאישה). ואילו אצל המוסלמים שבקרוב ערביי ישראל הריבוי הטבעי הוא של 4 אחוזים, כלומר הכפלה כל 17 שנים (אצל הבדואים כל 12 שנה !). **ומול כל אלו שיעור הריבוי הטבעי אצל היהודים הוא 1.5 אחוזים, וללא החרדים – 0.8 אחוזים** (ההתפתחויות הדמוגרפיות בקרב היהודים קיבלו הדגש בנושאי החינוך והכלכלה, וראה שם).

- **המשמעות המספרית** היא שאם בשנת 2000 היהודים היו כ-50.5 אחוזים מכלל האוכלוסייה בכל ארץ ישראל (וכ-75 אחוזים בישראל), הרי שבשנת 2020 (בהנחה ששיעורי הריבוי הטבעי לא ישתנו) הם יהיו מיעוט של 42 אחוזים מכלל האוכלוסייה בכל ארץ ישראל (וכ-68 אחוזים בישראל).

המציגים והמתדיינים, מהמעגל האקדמאי המתמחה בנושאי גיאוגרפיה ודמוגרפיה, הצביעו על שורה של משמעויות: מדינת ישראל צועדת בבטחה לקראת היותה מדינת עולם שלישי עם קריסה אקולוגית ותחבורתית; רצועת עזה עם 2.5 מליון נפש היא פצצת זמן, ולתושבי יו"ש הפלסטינים, 3.3 מליון נפש, אין תקווה כלכלית מכיוון שהחברה הפלסטינית לא תוכל "לקפוץ קדימה" עם שיעורי צמיחה של 8 אחוזים בשנה על מנת לענות על שיעורי הריבוי הטבעי. ברם, המשמעות המהדהדת והנוקבת שהם העלו הייתה זו: אם נקודת המוצא המקובלת היא שמדינת ישראל היא קודם כל מדינה יהודית וציונית וגם מדינה דמוקרטית, הרי שבלי רוב יהודי משמעותי (של לפחות 75 אחוזים) אין קיום למדינת ישראל כמדינת העם היהודי; אם היא תמשיך לשלוט על הפלסטינים בשטחי ארץ ישראל היא תחדל להיות דמוקרטית, ותחדל להיות יהודית. לשון אחרת, **מהכנס יצאה הקביעה שהאיום הדמוגרפי הוא האיום הראשון במעלה על קיומה של מדינת ישראל, אפילו יותר מהאיומים הצבאיים**. זאת קביעה שהפכה מאז לסיסמה מדינית השגורה בפי כמה מנהיגים וגופים פוליטיים שונים, אך בשנת 2000 היא הייתה כמעט חלוצית. ובה בעת, היא הפכה אצל חוגים פוליטיים אחרים למקור להתנגדות והתנצחות.

לניתוח האתגרים **התלוותה הצגת מענה** בדמות אסטרטגיית התמודדות בעלת מספר נדבכים:

- מדיניות של שרטוט גבולות המדינה העתידיים תוך התחשבות בשיקולי שמירת רוב יהודי.
- מדיניות ילודה ומדיניות של פריסת האוכלוסייה היהודית בגליל ובנגב.
- מדיניות של עידוד וקליטת עליה מואצת (ראה להלן על נושא העם היהודי).

כחלק מהנדבך הראשון, עלתה ההצעה שעל מדינת ישראל לקבל כבר עכשיו החלטה גורלית, במסגרת כללי המשחק הדמוקרטי, להבטחת הקיום היהודי-ציוני, שכותרתה היא **הפרדה**. **הפרדה חד-צדדית מהפלסטינים**: לעזוב את עזה ורוב יהודה ושומרון, ולהישאר שם רק עם גושי ההתנחלויות הגדולים. התלוותה לכך גם הצעה להקים בינינו לבין הפלסטינים "חומה גבוהה", ולהציע לערביי המשולש להתחבר למדינה הפלסטינית שתקום.

כבר בכנס הראשון זכו הצעות אלו לביקורת, ובעיקר רעיון ההפרדה החד-צדדית, בנימוק שרעיון כזה יוצא מתוך הנחה מוטעית שאין "פרטנר" בצד הפלסטיני; שהפלסטינים יתנגדו לכך; שזה ינציח את חיי החברה הישראלית ככזאת החיה על חרבה.

זה היה האות להפיכת רעיון ההפרדה החד-צדדית לנושא קונטרוברסיאלי בשיח הפוליטי והציבורי הישראלי, ולאחת מהחלופות המדיניות הבסיסיות העומדות בפני ישראל בתהליך ההסדרים עם הפלסטינים. ב"כנס הרצליה" השני הייתה כבר התמקדות מיוחדת בנושא ההפרדה החד-צדדית, כשהצגת

הנושא הופקדה בידי אישיות פוליטית-אקדמאית, ומהצד השמאלי של המפה הפוליטית (ראה להלן על נושא המפה המדינית). יתר על כן, מעתה ואילך הנושא הדמוגרפי בהקשרו המדיני מרחף מעל כל הכנסים ומוצא את ביטויו בהצגות השונות, עם מגוון דעות לכאן ולכאן.

בכנס השלישי (דצמבר 2002) הוצגו זוויות אחרות של התבוננות בסוגיה הדמוגרפית המשליכות לשלילה על הביטחון הלאומי של מדינת ישראל:

- **"איומים" אזרחיים בצמוד לגבולות המדינה.** ליד גבולות המדינה הולכים ומתהווים ריכוזים גדולים של אוכלוסייה ערבית ענייה המתרבה במהירות (המלווים בתהליכי עיור מואץ): בעקבה, בבקעת הירדן וברמת הגולן. יש לכך משמעות אקולוגיות קשות, בצד בעיות צבאיות חדשות.
- **תהליכים דמוגרפיים המערערים את היציבות באזור.** הריבוי הטבעי הגבוה ביותר במזרח התיכון קיים אצל הפלסטינים, סעודיה, ירדן, סוריה ועיראק (בעוד שבמדינות כמו מצרים, איראן ותורכיה הוא נמוך יחסית בשל הסנקציות המוטלות שם על ידי המשטרים על ריבוי ילדים וההטבות הניתנות במדינות אלו למשפחות מעוטות ילדים. מצרים ואיראן נלקחו כמודל לחיקוי להקטנת שיעורי הריבוי הטבעי בהצגה בכנס הרביעי, 2003); בכל מדינות ערב יש מעט נשים בכוח העבודה. מה שמביא לכך שאחוז המועסקים במשק מדינות אלו הוא נמוך ביותר, ולכן ההכנסה לנפש היא קטנה ביותר. המשמעות המרכזית היא המשך הגברת העוני ואי היציבות באזור. ישראל עם תוצר של למעלה מ-15 אלף דולר לנפש, בולטת כנטע זר מבחינה חברתית וכלכלית.

זוויות אלו הוצגו על ידי אותם מומחים לגיאוגרפיה ולדמוגרפיה מהכנס הראשון. אבל, באותו כנס שלישי, ולאחר מכן גם בכנס הרביעי, הוצג הנושא ע"י כלכלן, ומזווית ההסתכלות של השלכות הדמוגרפיה על הכלכלה הישראלית. ואם בזווית ההסתכלות על התהליכים הדמוגרפים באזור הובלט ייחודה של ישראל (כנטע זר משגשג ומתקדם), הרי שבזווית ההתבוננות הממוקדת בכלכלה ובדמוגרפיה של החברה הישראלית, הוצגה והתגלתה תמונה לא הכי מעודדת. ועל כך ראה להלן בנושא הכלכלה.

העם היהודי

המסר הדמוגרפי המהדהד בכנס הראשון, על הסכנה למהותה היהודית של מדינת ישראל, השתלב במגמה דמוגרפית אחרת שהובלטה בכנס: תוך פחות משלושה עשורים למעלה ממחצית העם היהודי תחיה בישראל, ואלו העם היהודי בכללו מצוי בנסיגה דמוגרפית.

אבל ב"כנס הרצליה" הראשון, ולאחריו בכל הכנסים, נעשה **מפעל חדשני**. בעיות העם היהודי, ובעיית הקשר בינו לבין מדינת ישראל, נדונו תדיר בפורומים מקצועיים שונים, אך על פי רוב בהקשרם המצומצם. "כנסי הרצליה" הכניסו את הנושא למשוואת הביטחון הלאומי, כחלק אינטגרלי מנדבכי החוסן הלאומי.

הדבר נעשה בשתי צורות. האחת- במימד הארגוני: בכל הכנסים יוחד מושב לנושא העם היהודי, כל כנס בהדגשים שונים, בצד הרצאות נוספות בנושא מחוץ למושב. הרכב המשתתפים היה מגוון וכלל מנהיגים, מומחים, ובעלי מקצוע מיהדות התפוצות ומישראל, ובכללם מהמועצה לביטחון לאומי. הוגשו גם דו"חות צוותי חשיבה.

השנייה - בממד המהותי, התפיסתי: מהכנס הראשון הוצגה כנקודת מוצא התפיסה המנחה כי מדינת ישראל היא מדינת העם היהודי, שסיבת הקמתה ותכלית קיומה הוא העם היהודי ועתידו. זאת מדינה

שהעם היהודי אחראי לה והיא אחראית לו. זאת התפיסה שחברה לתפיסת העולם שהוצגה בנושא הדמוגרפי: ההכרח לקיים רוב יהודי מוצק במדינת ישראל.

הדגשי הכנס הראשון, בשנת 2000, היו:

- יהדות העולם תורמת לחוסנה ובטחונה של ישראל, ותרומה זאת היא משמעותית עד כדי היותה **העורף האסטרטגי של מדינת ישראל**. עלתה כאן אמירה מובהקת שחוסנו של העם היהודי בישראל ובתפוצות גם יחד מהווה נדבך חשוב בחוסן הלאומי של מדינת ישראל. פורט שהשותפות בין יהדות העולם לבין ישראל תורמת לחוסנה הלאומי של ישראל במספר מישורים: התחום המדיני והבינלאומי, בו לגרעין היהודי הפעיל של יהדות ארה"ב ישנה השפעה יתרה; התחום הכלכלי; עליה.
- האירועים בישראל ומעמדה של ישראל בזירה הבינלאומית מקרינים על מעמדן, על תדמיתן ואף על ביטחונן של הקהילות היהודיות בעולם. ניתן כאן ביטוי ראשוני למגמה שהלכה והחריפה וצברה תנופה בשנת 2001-2002: "האנטישמיות החדשה" והשלכות האנטיפאדה. הכנס בשנת 2002 שם את הדגש על כך.
- ישנו מקום לדאגה לטווח הארוך במה שנוגע לתמיכה האוטומטית של יהדות ארה"ב בישראל, על רקע המגמות הדמוגרפיות השליליות, ואובדן הקשר לישראל מצד הדור היהודי הצעיר בתפוצות.
- נושא העם היהודי אינו נמצא על סדר היום הישראלי.

הכנס יצא בקריאה לגיבוש מדיניות לאומית משותפת למדינת ישראל, הסוכנות היהודית ומוסדות יהודים עולמיים להבטחת עתיד העם היהודי, ביטחונו וזיקתו לישראל. יעדים מרכזיים: הגברת העלייה (וכחלק ממדיניות דמוגרפית כוללת) וחיזוק הזהות היהודית-ציונית בקרב הדור הצעיר בתפוצות.

אחרי שנתיים, בדצמבר 2002, הוצג "בכנס הרצליה" "המכון לתכנון מדיניות עם יהודי", שהוקם זמן קצר לפני כן, מיסודה של הסוכנות היהודית, בראשותו של השגריר דניס רוס. שנה וחצי לאחר מכן הגיש המכון לממשלת ישראל דו"ח ראשון על מצבו של העם היהודי, מלווה בהמלצות מרכזיות, וראש הממשלה, שרון, קבע כי ממשלת ישראל תקיים מדי שנה דיון בנושא העם היהודי.

ב"כנס הרצליה" השני, 2001, הוגש דו"ח צוות חשיבה, שכללה מומחים ישראלים ומומחים מיהדות התפוצות, בנושא: "העם היהודי ככנס אסטרטגי". הדו"ח, שחידד את הבעיה הדמוגרפית המאיימת, שם את הדגש על אסטרטגיית הקשר "מלמטה" בין יהודי התפוצות למדינת ישראל: רקימת קשרים והיכרויות ברמה האישית והקהילתית בין יהודי התפוצות ליהודי מדינת ישראל.

שלושת ההדגשים החדשים היו:

- **הסכנה שהרוב היהודי החילוני יאבד את זהותו היהודית**. הוצגה תמונה לפיה התרבות **החילונית** הפכה להיות התרבות המרכזית בקרב יהודי ישראל ובקרב יהודי התפוצות, ולציבור החילוני אין מנהיגות תרבותית ועקרונות מאחדים. זוהי סכנה ברורה לעם היהודי. **הומלץ לכן ליצור מערכת של כללים שיהוו את המכנה המשותף של העם היהודי ובסיס לזהותו**. עיקרי הכללים, שיאומצו על ידי המנהיגים החילוניים והדתיים: עליונותו של כלל ישראל ואחדותו של עם ישראל; החשיבות העליונה של כבוד הבריות; כאשר שלום ואמת בין אדם לחברו אינם עולים בקנה אחד, השלום חשוב יותר (אי כפיית האמת שלך על מי שאינם שותפים לה). עיון

מעמיק בפרטי דברים אלו ממחיש עד כמה הם רלוונטיים להקשר האחדות הלאומית בסופה של שנת 2004.

- **אחריות מדינת ישראל על חינוך הדור הבא של יהודי העולם**, כחלק מציווי קטגורי שעל מדינת ישראל חלה האחריות להבטיח את עתידו של העם היהודי. ולעניין זה חזרה ועלתה סוגיית העלייה עם דגש חדש, פרי המציאות המתפתחת: **עליה ממדינות המערב**, על רקע התדלדלות מעיין העלייה מ-ברה"מ, **והמצוקות** אליהן נקלעו כמה מהקהילות היהודיות במערב.
- **קריאה לפעולה יהודית משותפת, ישראל ותפוצות, מול האתגרים הבינלאומיים החדשים המתפתחים**: אנטישמיות, פעילות שלילית של הארגונים הלא-ממשלתיים, כפי שבאה לביטוי מובהק ב"כנס דרבן" בקיץ 2001, והתקשורת הבינלאומית. השנים הבאות עומדות בסימן הפעילות המשותפת (ממשלת ישראל וארגונים יהודים עולמיים, ובראשם הקונגרס היהודי העולמי), בעיקר בתחום ההתמודדות עם האתגר של ה"אנטישמיות החדשה".

בכנס השלישי, ב-2003, הוגש דו"ח צוות עבודה שהייתה בו לראשונה התמקדות עומק מקצועית בנושא הדמוגרפי במובנו הרחב: ירידה מדאיגה בגודלו של העם היהודי (הסיבות: נשואי תערובת בשיעורים העולים על 50 אחוזים; פריון ילודה נמוך; התבוללות ואובדן הזהות היהודית); שינויים בפרסיה הגיאוגרפית של העם היהודי (בתפוצות רובו המכריע חי במדינות המתקדמות המפותחות; בישראל ובארה"ב מרוכזים 81 אחוזים מכלל העם היהודי); בעוד **50 שנה מספר היהודים יהיה כמספרם בתחילת המאה ה-21, כ-13 מיליון נפש**, מתוכם כ-8 מיליון בישראל.

הדו"ח הציג 3 ממדים לכל תכנון של אסטרטגיית מענה: יציקת תכנים משותפים לזהות יהודית; בעיית רוב ומיעוט במדינת ישראל; איכות חיים בישראל כתנאי לעליה מארצות המערב, וקליטה בישראל. ועלתה כאן, ובהקשר זה, שאלת יסוד שהפכה לאחרונה לחם חוק בשיח הציבורי: האם תהיה מדינת ישראל מוקד הזדהות כזה שאכן יחזק את הזהות היהודית של הדורות הבאים של העם היהודי וישמר אותו?

בחינה שיטתית ומקצועית של "האנטישמיות החדשה" ו"האנטישמיות הערבית" נעשתה בכנס במסגרת הנושא הרחב של **"החזיתות הבינלאומיות החדשות"** עמן מתמודדים מדינת ישראל והעם היהודי. (התרומה של "כנס הרצליה" הייתה בכך, שלראשונה הוצגו במרוכז חזיתות הלחימה החדשות של ישראל: זירת התקשורת, זירת המשפט הבינלאומי, זירת הארגונים הלא-ממשלתיים וזירת האנטישמיות החדשה). המענים ההסברתיים שהוצעו בכנס לתופעת "האנטישמיות החדשה", מהווים כיום את אבן הראשה של ההסברה הישראלית: התופעה לא רק מפלה את ישראל והעם היהודי, אלא היא חותרת תחת משטר החוק ההומניטארי הבינלאומי. סובלנות כלפי הפלייה נגד ישראל תביא לכך שאותם הכלים ישמשו בעתיד גם נגד מדינות אחרות שיגובש רוב בינלאומי עוין נגדן.

הכנס הרביעי, 2003, הרחיב בנושא "האנטישמיות החדשה" לחזית הלחימה נגד ישראל בקמפוסים האקדמאים במערב, והתמקד בתחום הספציפי של **טיפוח מנהיגות יהודית עתידית בתפוצות**, כחלק מהמאמץ החיוני לשמירת הזהות היהודית של יהודי התפוצות.

מדדי החוסן הלאומי

אחד מהמאפיינים התוכניים של "כנסי הרצליה" הוא החתירה להציג את "מאזן החוסן הלאומי" בצורה של אתגרים ומולם והמענים האפשריים הניתנים להם. כיוון שכך הכנסים הם פרגמטיים ומוטי מדיניות. ברם, בכל הכנסים הוצג גם סקר, אותו ערך המרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה, שמטרתו לבחון את המאזן מזווית הסתכלות אחרת: **מרכיבי החוסן הלאומי כפי שהם משתקפים בחברה הישראלית, והשינויים החלים בהם במרוצת הזמן**. בדצמבר 2000 היה זה סקר ראשון מסוגו בישראל, שהכיל למעלה מ-2000 משיבים (מקרב הציבור הישראלי הבוגר, כולל גם ערבים ישראלים, חרדים, עולים חדשים ותושבי ישי"ע). הסקר, שנערך בשבע נקודות זמן מאז נובמבר 2000 ועד "כנס הרצליה" הרביעי בדצמבר 2003, בדק ארבע סוגיות מרכזיות של חוסן לאומי. כל סוגיה קבלה גם מדד סולמי (מ-1 הנמוך ביותר ועד 6 הגבוה ביותר) עליו התבקשו הנשאלים להביע את דעתם. אלו הם **המדדים הסובייקטיביים של החברה הישראלית**. הם מעלים את המסקנות הבאות לאורך ארבעה כנסים (וראה גם הפרק על חינוך וחברה):

- **פחד, חשש מטרור** (בצורת שאלות על ביטחון אישי ולאומי, חשש לזעזוע המערכת הפוליטית ועוד). מאז אוקטובר 2000 מתאפיין הציבור ברמה גבוהה של פחד מפני אירועי טרור. באפריל 2001 נמדדה רמת הפחד הגבוהה ביותר, ומאז חלה בה ירידה הדרגתית עד לרמה ששררה ערב פרוץ האנתיפאדה.
- **מיליטנטיות** (בצורת שאלות כמו: האם כל האמצעים כשרים במסגרת מאבקה של ישראל בטרור; האם כל פעולה צבאית ישראלית היא צודקת ועוד). בשנה הראשונה לאנתיפאדה נרשמה עליה הדרגתית ברמת המיליטנטיות של הציבור הישראלי, אך מגמה זאת החלה לרדת מאז נובמבר 2001. ממדד של 4.92 למדד של 4.65 באוקטובר 2003.
- **פטריוטיות** (בצורת שאלות כמו: אני אוהב את ישראל וגאה בה; אני מתרגז כאשר מגנים את ישראל בחו"ל ועוד). **כאן נרשמה ירידה מדאיגה**, עקבית והדרגתית, בקרב הציבור היהודי. בנובמבר 2003 נרשם מדד של 4.65 לעומת מדד של 5.01, למשל, בנובמבר 2001 ומדד של 4.9 בנובמבר 2002.
- **אמון במוסדות** (נבדק ע"י שאלות כמו: מה היא מידת האמון שיש לך בצה"ל, בשב"כ, במשטרה, בכנסת, בבית המשפט העליון, במפלגות, בעיתונות ועוד). **אמון הציבור במוסדות הפוליטיים והציבוריים נמצא בדעיכה מתמדת. המוסדות הביטחוניים זוכים לרמת האמון הגבוהה ביותר ואחריהם בית המשפט העליון. המפלגות זוכות ברמת האמון הנמוכה ביותר.**

מסקנה משולבת העולה ממסקנות אלו היא שקיים מתאם בין מגמות הפחד, המיליטנטיות והפטריוטיות. כאשר אחת מהן עולה כולן עולות ולהיפך. למשל, עליה בפחד מעלה גם את מפלס מדד הפטריוטיות והמיליטנטיות.

במהלך הכנסים הראשונים הורגש הצורך לערוך גם **מאזן כמותי** (לעומת המדדים הסובייקטיביים של חיפה), שיאפשר שני דברים: האחד, לאמוד את מצבה של ישראל על פי מדדים צבאיים ואזרחיים לאורך ציר הזמן. השני, להשוות מדדים אלו למדדים מקבילים במדינות האזור ובמדינות המפותחות, ובכך לדרג את מקומה המשתנה של ישראל על ציר הזמן. מיזם חלוצי זה (הנערך במרכז הבינתחומי בהרצליה ושמו "מדדי הרצליה") ראה אור ב"כנס הרצליה" השלישי ב-2002.

בתחום הצבאי, צוות עבודה מדד את העוצמה הישראלית מול קואליציה ערבית (מצרים, סוריה, ירדן ומקצת מהצבא העיראקי) על פי מדד כולל ועל פי מדד איכותי בין השנים 1992 ל-2002. **המסקנה**

הייתה שחל שיפור ניכר בפער האיכותי והכלכלי לטובת ישראל, בעיקר בתחום כוח האדם האיכותי.
בכנס הרביעי, מסיבות טכניות, לא היה המשך למיזם בתחום הצבאי.

בתחום האזרחי, נערכה השוואה **כמותית** בין ישראל ל-4 מדינות באזור (מצרים, ירדן, סוריה ואיראן) ו-26 מדינות מפותחות ש"בארגון לשיתוף פעולה כלכלי ופיתוח" (OECD). השוואה נעשתה בשלושה ממדים - כלכלי, חברתי ומשטרי-פוליטי, על בסיס של אינדיקטורים מרובים בכל ממד. בכנס הרביעי, ב-2003, שופרו האינדיקטורים שנבחנו ב-2002.

ממצאי הכנס הרביעי נתנו ביטוי כמותי מובהק למשבר הכלכלי, החברתי והממשלי שאליו נקלעה ישראל בשנים האחרונות:

- **בתחום הכלכלי.** מ-1990 ועד שנת 2000 ישראל התקדמה, סגרה את הפער עם המדינות המתקדמות והגדילה הפער עם מדינות האזור. מאז שנת 2000 ניכרת תפנית חריפה כלפי מטה (בתוצר לנפש, עלית החוב הציבורי).
 - **בתחום החברתי.** מ-1990 ועד 1996 ישראל התקדמה וסגרה פערים עם המדינות המתקדמות והגדילה את הפער עם מדינות האזור. מאז 1996 ניכרת תפנית כלפי מטה (התגברות עוני, אבטלה).
 - **בתחום הממשלי.** מאז שנת 1996 ישראל בנסיגה (הרעה ביציבות הפוליטית, טוהר מידות, שמירת חוק, יעילות שלטונית).
- סך הכל, שעה שבישראל כל המדדים היו בירידה, הרי שבמדינות המתקדמות הן עלו.

לראשונה, מתחיל אפוא להתגבש בישראל, כלי המאפשר לכמת את הממד האזרחי של החוסן. השיטה עודנה בראשית דרכה, וברור ששינוי באינדיקטור אחד מעלה או מוריד את מימד החוסן. אבל, ההתחלה נעשתה וזהו צעד גדול קדימה.

מיזם חדש נוסף הופיע בכנס הרביעי, 2003, על ידי המועצה לביטחון לאומי. מטרתו: לקבוע מדדים התנהגותיים ותודעתיים להערכת חוסנה של החברה הישראלית מול מתקפת הטרור בתקופת האנטיפאדה. המודל התבסס על שני מרכיבים: האחד, בחינה סטטיסטית של התנהגות האוכלוסייה (במכלולי פשיעה, צריכה, מצוקה וכלכלה) בזיקה לגלי טרור קשים; השני, בחינת התפיסה התודעתית של הציבור (לגבי ההווה והעתיד, האישי והלאומי) בהתבסס על סקר מיוחד שנערך בנובמבר 2003.

המסקנות הכוללות של המודל:

- התנהגות האוכלוסייה הייתה יציבה למדי ושיקפה חוסן חברתי; תפיסת העתיד של הציבור הייתה חיובית.
- לפחות בשנת 2003 הציבור "קיבל" את הטרור כמעין "צרה משמיים" בדומה לתאונות דרכים. היו רמזים לכך שהמצוקה הכלכלית והחברתית העיקה עליו יותר מאשר האיום הביטחוני.

חינוך

שלושה דו"חות מקיפים ביותר של צוותי עבודה, בראשות אישים אקדמאים המעורים בחינוך על צדדי התוכניים והארגוניים, ועוד דו"חות של גופים שונים, שלושה מושבים מיוחדים לנושא בארבעת הכנסים, התדיינות והתנצחויות – משקפים את המקום הבולט שתפס נושא **החינוך** ב"כנס הרצליה".

זה היה אחד מהנושאים המרכזיים שהכנס זיהה, מראשיתו, כעומדים במקום גבוה בסדר היום הלאומי. יתר על כן, מגולמות כאן גם התפיסה שהחינוך, בהיותו האחראי להכשרת המשאב האנושי של המדינה, מהווה את אחד הרכיבים החשובים ביותר, אם לא החשוב מכולם, במשוואת הביטחון הלאומי של מדינת ישראל.

בכל הדו"חות וההצגות עברו כחוט השני הדברים הבאים:

- **ראיה כוללת.** מדינת ישראל מצויה במצב בו כשליש מאזרחיה אינם משתתפים בחווית העולם המודרני, המדעי והטכנולוגי, המצליח. זהו קרע שאי אפשר לחיות עמו ותיקונו מצוי כולו בתחום החינוך; אנו מצויים בעידן שבו הידע בכלל, והמדעי בפרט, הופכים **למשאב כלכלי** ממדרגה ראשונה. ולכן, חלוקה בלתי שוויונית של משאב זה גורמת לחלוקה לא שוויונית של חוסן חברתי; הנכס האמיתי שיש למדינת ישראל הוא כוח אדם משכיל, וממנו נובעת **האיכות הטכנולוגית**.
- **סכנות.** ניתוח נתוני החינוך בישראל מלמד כי אורבות לו סכנות ברורות (בשל רמת לימוד נמוכה והישגים ירודים; פערים עמוקים בין קבוצות חברתיות; סביבה חינוכית שאינה מתקדמת; מערכת חינוך שסועה ובלי גרעין תוכן משותף מספיק, ועוד).
- **רפורמות.** מערכת החינוך חייבת לעבור רפורמות מרחיקות לכת בארגון, בפדגוגיה, בתכנים. ההבדלים בדו"חות היו יותר על ההדגשים והעדפויות ולא על עצם הצורך הדחוק והחיוני ברפורמות רדיקליות.
- שימת הדגש על **תכנון לטווח ארוך**, דהינו לדור אחד קדימה, 20 - 25 שנה. אחדים מוסיפים לכך גם את הצורך בתקציב רב-שנתי. סוגיית החשיבה והתכנון לטווח ארוך מופיעים לאורך כל כנס הרצליה גם בסוגיות האחרות, הביטחוניות, האסטרטגיות, הכלכליות והטכנולוגיות.
- **הקשר ההדוק בין תעשיות היי-טק לבין החינוך המדעי.** אין פלא שהחינוך תפס מקום מרכזי בדו"חות צוותי העבודה בנושא **היי-טק**, ובהצגות השונות של הנושא.

נראה שההצגות בנושא החינוך תרמו תרומה מיוחדת למשתתפי הכנסים שבאו מעולם הביטחון. בראש ובראשונה במודעות לנושא, לסכנות האורבות ולחשיבותו היתרה לביטחון הלאומי. יתר על כן, הזדקרה בפניהם במלוא חריפותה העובדה שהפתרון לבעיית היסוד של **החברה הישראלית**, המחולקת לשתי חברות בלתי שוות המצויות בעולם אחר, הוא בחינוך. זו דוגמה לדרך בה "כנס הרצליה" מעשיר ומפרה את משתתפיו בתחומים שאינם תחומי הידע המקצועי שלהם.

ב"כנס הרצליה" הראשון, 2000, ההתמקדות הייתה:

- **דו"ח צוות חשיבה**, בראשות מנכ"ל משרד החינוך לשעבר. המלצותיו, שעוררו התדיינות והעלאת סימני שאלה לגבי יכולת ביצוע (כנראה מנת חלקו של כל דו"ח באשר הוא):
- **בתחום הארגוני:** ביזור מסיבי של סמכויות ביצוע לרשויות המקומיות ולבתי הספר; ביטול שיטת התקצוב הנוכחית ומעבר לשיטה של לקחת מ"החזקים" ולתת ל"חלשים"; העברת תקציבי מוסדות החינוך לרשויות המקומיות; הרחבה מבוקרת של אפשרויות ההורים לבחור את מוסדות החינוך.

- **בתחום הפדגוגי:** הגדרת תוכנית ליבה אחידה; הקצאת זמן לימוד דיפרנציאלי בהתאם לצורכי התלמיד; מחשוב; הפעלת משוב בית ספרי וארצי להערכת הישגי התלמידים.
- **דו"ח צוות טכנולוגיה מתקדמת וחוסן לאומי.** המלצותיו שמו את הדגש על טיוב החינוך הטכנולוגי והגדלת היקפו (העברת כ- 30.000 תלמידים הלומדים שלוש יחידות מתמטיקה ללימוד חמש יחידות; עידוד אנשי תעשיית ההיי-טק להשתתף בבתי ספר בהוראה בבתי ספר תיכוניים) **ועל הצעה מהפכנית: לשנות את המודל האוניברסיטאי הנוכחי ולהפכו למודל האמריקאי:** האוניברסיטאות מנוהלות באופן עצמאי ונאלצות להתחרות על משאבים ותלמידים; הממשלה מעניקה הלוואות לסטודנטים ותומכת במחקר.
- **דברים שנשא נשיא מכון ויצמן לשעבר.** הוא זה שפתח את המושב הראשון של החינוך, שרטט את ליבת הבעיות וסימן את כיווני החשיבה והעשייה לטווח הארוך:
 - החינוך מגן הילדים ועד סוף בית הספר התיכון צריך להיות חינוך לעידן מדעי טכנולוגי, אנגלית, דייקנות, קפדנות בביצוע, דבקות במשימה.
 - הצורך לתקשב ולמחשב את כל מערכת החינוך. מחשב נייד לכל תלמיד!!
 - הצורך ליצור "מורה חדש", שיהיה מורה דרך לכמות המידע האדירה, מתוגמל ומשתלם.
 - קיום מערכת מסיבית של הלוואות וסיוע בחינוך העל-תיכוני.
 - חובה להנחיל את ההשכלה העל-תיכונית לחוגים רחבים, אך לא על ידי הורדת הרמה.

הכנס השני, 2001, עסק במכלול החינוכי בכמה ממדים: הממד הטכנולוגי (שוב הושם הדגש על הצורך הדוחק להגדיל את מספר הלומדים 5 יחידות מתמטיקה מ- 10.000 ל-18.000), הממד של עם יהודי (ראה שם על סוגיית החינוך לזהות יהודית), ודו"ח צוות חשיבה אשר בשונה מדו"ח הכנס הראשון, שם את הדגש על הממד החברתי-לאומי ועל תכני החינוך.

התמונה שהוא פרס חשפה את עומק הסכנה: במדינת ישראל אין מערכת חינוך ציבורית אחת; **כמעט מחצית ילדי מדינת ישראל הלומדים בכתה א' לומדים בחינוך יהודי חרדי ובחינוך ערבי. אם המגמות הדמוגרפיות תמשכנה, הרי שתוך פרק זמן לא ארוך, שני שלישים של ילדי המדינה יתחנכו במוסדות לא-ציוניים;** מדינת ישראל הזניחה במשך שנים את הפריפריה, החסרה "סביבה טכנולוגית" והדבר מתנקם קשות בחינוך שם. הדו"ח הציב 7 יעדי מענה, רובם בתחומי התוכן הערכי:

- לא לפצל עוד יותר את מערכת החינוך.
- לחזק את דרך ה"אמצע" בחינוך. יש לחזק את החינוך המסורתי.
- לחזק את החינוך למורשת ישראל ולהכרת נכסי התרבות של עם ישראל, לחזק את הקשר ליהודי התפוצות, ולהגביר את החינוך לדמוקרטיה.
- לחנך לליבה לאומית וליבה אזרחית משותפת. בעיקר יש לדאוג שייטמעו הנחות היסוד שהמדינה היא יהודית ודמוקרטית.
- לחזק את החינוך האזרחי, ובמיוחד בחינוך החרדי והערבי.
- כורח עליון להשקיע יותר כספים בחינוך.
- אסור להפריט את מערכות החינוך.

בכנס השלישי, 2002, לא הייתה התמקדות בנושא החינוך, אך הוא חזר ועלה שוב במסגרת הנושא הטכנולוגי.

בכנס הרביעי, 2003, ישבה שרת החינוך והתרבות בראש המושב המיוחד לנושא החינוך. בדבריה היא רמזה על **הכיוונים הארגוניים ב"ועדת דוברת"**: הגדלת שכר המורים, הגדלת שעות עבודתם והפחתה במספרם; שבוע לימודים בן 5 ימים; הרחבת תפקידם של המורים גם לניהול חברתי; בניית מערכות קידום על פי הישגיות והשתלמות.

במוקד עמדו שני דו"חות: האחד של צוות בראשותו של מנכ"ל משרד החינוך לשעבר (שעמד בראש צוות אחר בכנס הראשון), והשני של ועדה מטעם "הפורום לאחריות לאומית".

החידושים המרכזיים בשניהם היו:

- מבנה חינוכי חדש שבו יחלו הלימודים בכיתה א' בגיל 4 ויסתיימו בגיל 19. בחינות הבגרות תערכנה בגיל 16, ולאחרים יהיו לימודי בחירה.
- מקצועות הלימוד יחולקו לשלושה מדרגים לפי מידת חיוניותם לתלמידים (מדרג בסיסי לתחומי ידע; מדרג המעניק זהות והתמצאות בסביבה; מדרג העשרה והתמחויות מיוחדות).

חברה

נושא החינוך היווה את אחד הצירים המרכזיים בממד החברתי. ציר מרכזי שני היה **החוסן החברתי**. החוסן החברתי הוגדר כיכולת של חברה להתמודד עם האתגרים העומדים בפניה, פנימיים כחיצוניים. היו שראו את מרכיב הלכידות כמרכיב מרכזי בחוסן, והיו שראו את הזיכרון הקולקטיבי, צדקת הדרך, נכונות להקרבה ואמון בהנהגה כמרכיבים נוספים. דומה שמהכנס הראשון התגבשה הסכמה כי החוסן החברתי מהווה מרכיב חשוב ביותר בחוסן הלאומי, וכי אחדות העם הנה ערך עליון לביטחון הלאומי. לכן, **כחוט השני עוברת בכל הכנסים התחושה כי השסעים העמוקים בחברה הישראלית מהווים את אחד מהאיומים החמורים על המדינה**. כל כנס שם את ההדגשים המיוחדים לשסעים, ברלוונטיות למציאות של אותה שנה.

הכנס הראשון, 2000, הניח את המסגרות לראיה הכוללת של בעיית החוסן החברתי והגדרותיו, והתמקד במרכיב הזיכרון הקולקטיבי של הישראלים כאחד מהמרכיבים החשובים של החוסן החברתי. הזיכרון הקולקטיבי של הישראלים – הסיפורים ההיסטוריים, הסמלים, האמונות והמנהגים המשותפים לקבוצה מסוימת ומועברים תוך התאמות מדור אחד למשנהו – נמצא עדין בשלב של הבשלה, ולכן נתון לשיבושים קשים. הסיבות לכך נעוצות באנומליה של החברה הישראלית. לכן, יש חשיבות מיוחדת לבניית הזיכרון הקולקטיבי באמצעות מערכת החינוך, שירות לאומי חוצה מגזרים ומעצבי דעת הקהל (עיתונים, תרבות, גופים התנדבותיים, אקדמיה וקברניטים). כיום, 4 שנים לאחר פרוץ "אנתיפאדת אל-אקצא", ניתן לעמוד טוב יותר על עומק הדברים האלו והרלוונטיות שלהם!

הכנס השני, 2001, התמקד במכלול השסעים הקורעים את החברה הישראלית וסודקים את חוסנה (במסגרת דו"ח הצוות לנושא החינוך):

- **שסע בין עשירים לעניים**. בישראל כל ילד רביעי במוסדות החינוך הוא בן למשפחה החיה מתחת לקו העוני.
- **השסע בין יהודים לערבים** (ראה להלן בהמשך הפרק).
- **השסע בין חילוניים, דתיים וחרדים**.
- **שסע בין ותיקים לעולים**. השסע משפיע על נכונות משפחות העולים לאמץ את ערכי היהדות ואת ערכי הדמוקרטיה.

- **שסע בין אזרחי המדינה ובין העובדים הזרים.**
- **שסע בין מרכז לפריפריה,** הזוכה לנתחים קטנים של "העוגה הלאומית", שם נמצאים מרבית המובטלים והעניים, **ושם מתרכז אי השוויון הכלכלי-חברתי.** ממשלות ישראל החריפו את הבעיה עוד יותר במדיניות חברתית-כלכלית שסבסדה את האוכלוסייה מעוטת היכולת על ידי "תשלומי העברה". לכן, דווקא תחת הדגל החברתי לצמצום פערים נגרמה תוצאה הפוכה: יותר ילדים, יותר אבטלה, יותר עוני. ועל כל אלו, **ממשל לקוי** שאינו יודע לטפל בבעיות ורק מחריף עוד יותר את חומרת השסעים.

בהקשר לשסעים עלתה הסוגיה של **החרדים והערבים** והשפעתה על הכלכלה. בגלל ריבוי ילדים במגזרים אלו, ומיעוט מועסקים (נשים אצל הערבים וגברים ונשים אצל החרדים) התוצר לנפש במדינת ישראל נמוך. הוצג שבשנת 2020, אם תמשכנה המגמות, יהיו במדינת ישראל 2 מליון ערבים ו-1 מליון חרדים לעומת האוכלוסייה היצרנית והלוחמת שתמנה רק 5.5 מליון נפש. הסוגיה הערבית לא עלתה אומנם לדיון ממוקד, אך עלתה המסקנה כי צריך להניח, סוף סוף, על סדר היום הלאומי את הסוגיה של ערביי ישראל.

משכה את העין בכנס זה התובנה לפיה רצף של שינויים טכנולוגיים מגביר אומנם את הצמיחה, אולם מעצם היותו שינוי הוא מגביר גם את אי השוויון. הסיבה: נוער של שכבות נמוכות, ונוער של הפריפריה, חשופים פחות למודרניזציה ולסביבה טכנולוגית מאשר נוער במרכז המדינה.

הכנס השלישי, 2002, שעמד כבר בסימן המשבר הכלכלי המעמיק, שם את הדגש על אי-השוויון החברתי-כלכלי כגורם המאיים ביותר על החוסן החברתי:

- ישראל מצויה במקום השלישי בעולם, אחרי ארה"ב ובריטניה, מבין המדינות המפותחות מבחינת אי-שוויון כלכלי.
- **הריסון התקציבי שנגזר** מחריף את אי השוויון.
- יתר על כן, **מדובר בתהליך של שינוי בגישת השלטון לבעיה החברתית.** ממדינה בעלת ערכים של שוויון, ממדינה השמה דגש על רווחה ועזרה, מדינת ישראל הופכת למדינה קפיטליסטית בסגנון אמריקאי, ש"ערבות הדדית" אינה ערך עליון עבורה.
- ריכוז העניים בקרב המגזר הערבי והחרדי מציב מצידו אתגר חברתי חריף.

הכנס הרביעי, 2003, העמיק בנושא האי-שוויון, והתמקד הפעם גם בסוגיה הערבית:

- דו"ח של צוות עבודה התמקד בסוגיה של הלכידות כמרכיב חשוב בחוסן החברתי. הצוות התבסס על נתונים המורים על כך שהלכידות החברתית, כפי שהיא נמדדת בפער הגדל ברמת החיים וההכנסה, הולכת ומתפוררת. ב-2004 כל משפחה חמישית בישראל תחיה מתחת לקו העוני. הצוות המליץ על אסטרטגיית מענה בעלת 4 נדבכים: האחד, למתן את המדיניות הקפיטליסטית על מנת למנוע מצב בו "העניים החדשים" יהפכו ל"עניים נצחיים". במסגרת זאת יש להקים מטה חברתי שיקבע סדרי עדיפויות לאומיים בתחום החברתי, וכן להקים מועצה לאומית למלחמה בעוני; השני, הקניית השכלה לקבוצות החלשות בחברה ובעיקר לבני הנוער; השלישי, בשיתוף "החברה האזרחית" בתהליך קבלת ההחלטות החברתיות של הממשלה; הרביעי, בהגברת החוסן הקהילתי. מול דו"ח הצוות הוצגה גישה נגדית, המשקפת את הויכוח הנטוש בחברה הישראלית, והטוענת שהמצוקה האמיתית אינה העוני, אלא אובדן האחריות האישית של האזרחים לגורלם, שבגיננו אין הם יוצאים ממעגל העוני.

- במסגרת צוות העבודה הוצג דו"ח נוסף שהתמקד **במצוקת הילדים והנוער במדינת ישראל**, כאשר כ-30 אחוזים מהם חיים במשפחות עניות, ושיעורם ילך וגדל. זהו ההון האנושי של ישראל בעתיד, וחובה על כן לחוקק חוק לזכויות הילדים.
- **דו"ח הצוות למדיניות עבור הערבים**, שכמחצית מחבריו היו ערבים ובהם גם ראש "ועדת המעקב לערביי ישראל", יצא בשורת המלצות המיועדות לסגור הפערים הכלכליים-חברתיים בינם לבין המגזר היהודי ולטפח הדו-קיום. הייתה זו הפעם הראשונה שערביי ישראל שולבו ב"כנס הרצליה".

המפה המדינית של ההסדרים

כנסי הרצליה מהווים מעין מפה הפורסת לעיני המתבונן את תמרורי הדרך העיקריים של התהליך המדיני, על תפניותיו, מאז פרוץ "אנתיפאדת אל-אקצא" ועל פני פרק זמן של 4 שנים. נפרסים מאפייני המעטפת הגלובלית המשתנה במשולב עם המעטפת האזורית, ובתוכן הליבה: החלופות האפשריות שעל הפרק להסדר עם הפלסטינים והתיעדוף הניתן להם לאורך הזמן. חמישה הם המאפיינים את הצגת נושא החלופות בכנסי הרצליה:

- **באו בה לידי ביטוי כל קשת הדעות** הפוליטיות, מימין, מרכז ושמאל, ביחד עם דעות מקצועיות.
- **הרלוונטיות** לתקופה בה נערך הכנס, שנתנה ביטוי נאמן למציאות הביטחונית, המדינית והפוליטית באותה עת.
- יש בה משום **"שולחן ערוך"** למגוון הענף של החלופות לסוגיהן.
- **השיקול הדמוגרפי** תופס מקום מרכזי במכלול השיקולים המנחים את בעלי החלופות השונים.
- **ראש ממשלת ישראל, שרון**, הפך את הכנס לבמה הפומבית בה הוא הצהיר על החלופה שמדינת ישראל בראשותו דוגלת בה וחותרת להשיגה. יתר על כן, מה שיחד את הצהרת ראש הממשלה הייתה העובדה, שלא הייתה זאת סתם אמירה שגרתית ומקובלת, אלא **משום יריית פתיחה לשינוי במדיניות, לתפנית בתפיסה המדינית**.

כנס הראשון, 2000, נזרקה לחלל חלופת **ההפרדה החד-צדדית** (או היפרדות בטרמינולוגיה אחרת) כמסקנה מניתוח הסוגיה הדמוגרפית, והיא זוכה להתנגדות בשל שלל סיבות (בשל היבטיה הכלכליים, התנגדות בינלאומית, תיתפס כחיץ המפריד בין עולם ראשון לשלישי).

הגישה הרווחת בכנס משקפת את העובדה **שתוכנית קלינטון להסדר קבע עולה על סדר היום הלאומי** ומפגש טאבה מחכה בפניה, וההערכה המקובלת היא שממשלו החדש של בוש לא יקנה עדיפות לטיפול בנושא הסכסוך הישראלי-ערבי. על כן, החלופה האסטרטגית המרכזית העולה במהלך הכנס היא **המשך לחימה ובמקביל אפשרות (או אי אפשרות) להגיע להסדר קבע או הסדר ביניים מגשר**.

הכנס השני, 2001, שיקף את המציאות של השנה שחלפה. ביסוד החשיבה בנושא **עמדו שתי נקודות מוצא**, מוסכמות על מרבית הדוברים:

האחת, תנאי יסודי לקיום המדינה ולכל הסדר מדיני הוא שמירה על רוב יהודי בישראל. לכן, הברירה היא חדה וכואבת: או לוותר על "הכיבוש והשליטה בעם אחר" ולשמור על הצביון היהודי-דמוקרטי של המדינה, או שלא, ואז נהפוך בסופו של דבר למדינה דו-לאומית או למדינת אפרטהייד. השנייה, לעת הזאת אין לנו שותף פלסטיני להסדר כולל, שישים קץ לסכסוך.

החלופה שעמדה במוקד הייתה חלופת ההסדרים החד-צדדיים (הפרדה). היא הוצגה על ידי אקדמאית ופוליטיקאית מהשמאל, וגם על ידי ראש הממשלה היוצא, ברק. המאפיינים שעלו:

- ישנן 4 תפיסות מרכזיות תחת השם: הקמת גדר הפרדה על הקו הירוק או על קוים אחרים; גידור השטח הפלסטיני ויציאה משטחים תוך השארת שטח פלסטיני בלתי רציף; הערכות מחדש על קו כפי שהוצג בקמפ-דיוויד, כאשר בידי ישראל נשארים כעשרים אחוזים משטחי יהודה ושומרון (תוכנית ברק); שרטוט מחדש של גבולות 67, כולל העברת יישובים ערביים מהמשולש למדינה הפלסטינית.
 - **מגבלות התוכניות הן רבות**, מחייבות זמן וסבלנות, מעוררות קשיים פנימיים והתנגדות פלסטינית; היתרונות הן הגברת הביטחון האישי והקטנת החיכוך עם הפלסטינים.
 - **לכן, יתכן שאפשרות הריאלית להפרדה חד-צדדית היא להיפרד מעזה.**
- משכו את העין גם **חלופות להסדר אזורי**: מצרים תמצא בסיני פתרון לבעיית עזה, וירדן תשמש ככתובת ארוכת הטווח להגדרה עצמית של הפלסטינים.

הכנס השלישי, 2002, עמד בסימן "מפת הדרכים", תולדת נאום הנשיא בוש ב-24 יוני 2002, זמן קצר לאחר סיומו של מבצע "חומת מגן" ביהודה ושומרון. בזמן הכנס ה"מפה" טרם סוכמה, טרם נחשפה פורמלית, ורבו הפרשנויות באשר לדרך ביצועה. כיוון שכך, הייתה חשיבות מיוחדת להופעת ראש הממשלה, בה הוא התווה מה היא הפרשנות של ממשלת ישראל ל"מפה" – פרשנות שנתנה ביטוי לתפיסת עולם וכיוון מדיניות. עיקריה:

- **ההתקדמות בביצוע התוכנית היא על פי שלבים כאשר ביצוע כל שלב מותנה בביצוע קודמו.**
- **שלב א':** רפורמה יסודית ברשות, בלי ערפאת, מלחמת חורמה בטרור, הפסקת הסתה, טיפוח חינוך לשלום; ישראל תבצע הקלות בחיי היום-יום הפלסטינים.
- **שלב ב':** הקמת מדינה פלסטינית זמנית בגבולות שטחי A ו-B, מפורזת לחלוטין ורק עם משטרה; ישראל ממשיכה לשלוט במעברים ובמרחב האווירי.
- **שלב ג':** פתיחת מו"מ על הסדר הקבע.

מבין שאר החלופות שהוצגו, בלטה בחדשנותה החלופה להקמת **"משטר נאמנות"** לפלסטינים: הסכם בינלאומי למנדט אמריקאי על המדינה הפלסטינית הזמנית שתקום. כוח צבאי אמריקאי יוצב בשטח וילחם בטרור הפלסטיני.

הכנס הרביעי, 2003, שניתן בו הדגש מיוחד לחיוניות השלמת גדר ההפרדה ושכלל את כל שלל החלופות האפשריות (מהסדר קבע, דרך מפת הדרכים, תהליך מודרג, משטר נאמנות, מדינה פלסטינית בעזה תחילה וגמור בהסדר כפוי) עמד בסימן התווית **המדיניות החדשה של ראש הממשלה שקיבלה את השם: ההינתקות החד-צדדית** (במקום נסיגה, או הפרדה, וכדומה). עיקריה:

- מדובר בתוכנית של אין ברירה, והיה שיוברר כי לא ניתן לבצע את "מפת הדרכים".
- צה"ל ייפרס בקווי ביטחון חדשים.
- יבוצעו שינויים במפת הפריסה של יישובים. היישובים שיפוגו יהיו כאלה אשר על פי כל הסדר עתידי לא יכללו בשטח מדינת ישראל.
- השלמת גדר הביטחון.
- חיזוק שליטה באותם חלקי ארץ ישראל שיהיו חלק בלתי נפרד ממדינת ישראל בכל הסדר עתידי.
- תיאום התוכנית עם ארה"ב.

בלטה בכנס הצגת דו"ח צוות עבודה, בראשות מומחה מהמרכז הבינתחומי, **שניתח את העידן שלאחר ערפאת. מסקנות העיקריות: גם אז יהיה קושי להגיע להסכם עם הפלסטינים.**

מדיניות החוץ הישראלית

מדיניות החוץ הישראלית שזורה למעשה בחלק ניכר מהנושאים השונים שעלו בכנסים. ברם, ב"כנס הרצליה" השני, 2001, הוצג דו"ח של צוות עבודה. בראשו עמד אקדמאי, מי שכיהן גם כשר החוץ. חברי הצוות ייצגו את המודל שקבע "כנס הרצליה" לצוותי העבודה ולמשתתפי הכנס: שילוב של אנשי מעשה, בהווה ובעבר, של הממסדים יחד עם מומחים אקדמאים ואנשי עסקים. כותרתו של הדו"ח הייתה: **"עתיד מדיניות החוץ של ישראל: הגדרת יעודה ועיצוב דרכי פעולתה"**.

זהו מסמך אסטרטגי ייחודי עם ראייה מקפת וחודרנית, משלבת חזון ופרגמטיות. מצאנו לכן לנכון להביא כאן את עיקריו, בתמציתיות מרבית:

• עקרונות מדיניות החוץ:

- ישראל חייבת להשתלב בגלובליזציה, ולזנוח את תפיסת "עם לבדד ישכון".
- ישראל צריכה להתאים עצמה למתח הקיים בין אי יכולתה להתקיים רק על הכוח, לבין אי יכולתה להישען רק על ערכים ומשפט בינלאומי.
- לישראל חייב להיות עניין בחיזוק המגמות הנורמטיביות הקשורות בסדר עולמי תקין והשתלבות בו.
- בהעדר פתרון מדיני לסכסוך עם הפלסטינים, חיוני לישראל להיתפס כמדינה החותרת לשלום וככזאת הנשענת במדיניותה לא רק על REAL POLITIC אלא גם על MORAL POLITIC. רק כך תוכל הקהילה הבינלאומית להעניק לישראל לגיטימציה לשימוש בכוח בעתות משבר, ולאפשר לה מרחב תמרון מדיני.

• עיקרי היעדים וקווי המדיניות האפשריים על בסיס העקרונות:

- השתלבות בציביליזציה המערבית והשתייכות לגוש המדינות המובילות הם יעד חיוני.
- הידוק הקשר עם ארה"ב (עד כדי ברית הגנה) הוא בבחינת ציווי קטגורי.
- חתימה להצטרף לאיחוד האירופי, ואף לנאט"ו (נושא זה, כמו נושא הידוק הקשר עם ארה"ב, זכו להתמקדות מיוחדת בכנס הרביעי, דצמבר 2003).
- העמקת הקשר עם מדינות עולות (סין, הודו, תורכיה, גרמניה) מול רוסיה מתחייבת מדיניות לאומית.
- הכלכלה והמידע ושיתוף פעולה בינלאומי חייבים לשמש כלי עבודה מרכזי של מדיניות החוץ. חיוני לכן לעצב דמות חדשה של דיפלומט ישראלי המודע לכלכלה, לעסקים ולמידע. נציגויות ישראל בעולם צריכות לשמש עמדות קדמיות של מומחי כלכלה טכנולוגיה ומדע.
- ישראל צריכה להשתתף באורח פעיל בפורומים רב צדדיים גלובליים (איכות סביבה, אנרגיה חליפית וכו'), להשתלב בפקוח על השלום בעולם; לחתור לנורמליזציה מלאה של מעמדה הבינלאומי על ידי הצטרפות לועדות האו"ם, לועדות בינלאומיות וכו'.

כלכלה וטכנולוגיה

10 צוותי עבודה, צוותי משנה רבים, מושב אחד ויותר בכל אחד מהכנסים – ממחישים את היותה של הכלכלה נדבך מרכזי בחוסן הביטחון הלאומי. נדבך זה זכה ליותר "השתתפות" בכנסים מאשר הנדבכים הביטחוניים הטהורים. הטכנולוגיה היותה בו ציר מרכזי, ובצידה "משק" והצמיחה, תקציב הביטחון, התעשיות הביטחוניות ושוק ההון. זה השתקף בתמהיל האנושי של המשתתפים: מעולם הכלכלה, העסקים והתעשיות, הכספים, האקדמיה והצמרת הכלכלית והביטחונית של הממשל.

ארבעת הכנסים שיקפו את מלוא היקף הבעיות החמורות, היסודיות והמזדמנות, של הכלכלה הישראלית ואת התמורות שהיא עברה מאז שנת 2000. גם כאן, כמו בחינוך ובחברה, הוצגו אסטרטגיות מענה ותפריטי המלצות פרטניות, מלוות בקריאה לחשיבה ארוכת טווח, תכנון ארוך טווח (שפעמים מחייב גם תקציב רב-שנתי כמו במשרד הביטחון) וסבלנות. זה בלט במיוחד בדו"ח צוות עבודה בכנס השלישי (2002) ובעיקר בכנס הרביעי (2003), שבנה מודל המנסה לאמוד את השלכות המבנה הדמוגרפי בישראל על אפשרויות הצמיחה בטווח הארוך.

הכנסים ידעו גם להעלות שורה של **ספקות וסימני שאלה**, שהראו כי הקשר בין עוצמה כלכלית-משקית לעוצמה מדינית-ביטחונית אינו חד-כיווני במשמעויותיו ואינו נטול בעיות:

- יכולתו של המשק הישראלי למצות את הפוטנציאל שבו, מותנית בהיפתחות למשק העולמי; תלותו הגבוהה בייצוא מחד גיסא, וביבוא גדל של הון וכוח עבודה, מאידך גיסא, חושפים את המשק הישראלי לזעזועים כלכליים חיצוניים.
- אכן חוסן לאומי נגזר מעוצמה כלכלית (המעמד הבינלאומי של המשק; יכולת רכישת אמצעים ממקורות המשק ולא דווקא ממענקים; רזרבות כספיות ומלאים; התפתחות טכנולוגית התורמת ליכולת צבאית בסביבה מודרנית), אבל השאלה היא האם דגם העוצמה הכלכלית שלנו – תעשיות היי-טק עתירות הון וכוח אדם מיומן; הצטמקות תעשיות מסורתיות; כוח אדם מיובא; ייבוא מוצרים בסיסיים; חלוקת הכנסות לא שוויונית – תורם לחוסן הלאומי או גורע ממנו? אם אנו מגדירים את החוסן הלאומי במובן המצומצם שלו, שהוא היכולת לעמוד בלחצים מדיניים ומול דרישות לאומיות של יריבים, כי אז מתעורר ספק. האם משק מהסוג הנ"ל יהיה מסוגל לעמוד במצור לטווח ארוך? האם הצטרפות לגושים כלכליים לא תגביל את העצמאות המדינית שלנו?
- ההנחה לפיה "צמיחה כלכלית תלויה בשלום" (הנחה שמרבית אנשי הכלכלה והעסקים החזיקו בה במהלך הכנסים) אינה בהכרח נכונה. תחת הנחה זו מפקידים למעשה את גורל המשק ברצונם של הפלסטינים ומדינות ערב, כאשר גם אלה שאינן ששות למלחמה עם ישראל אינן מעונינות דווקא בשגשוגה של ישראל.
- ושאלה נוספת: האם אפשר לבדוק בצורה אובייקטיבית את השימושים המתוכננים של צה"ל, לאור העובדה שכל הקצאת משאבים לצה"ל נובעת בראש ובראשונה ותמיד מדרישותיו של צה"ל?

נסקור עתה את התובנות העיקריות שעלו ב-3 תחומים במהלך הכנסים: טכנולוגיה; המשק, בדגש על צמיחה ותקציב הביטחון; התעשיות הביטחוניות.

טכנולוגיה

בכנס הראשון, 2000, הוצג דו"ח המשקף את השינוי המבני רב העוצמה שהמשק הישראלי עבר בשנות ה-90 מענפים מסורתיים לענפים מתקדמים, ובייחוד ענפי טכנולוגיית העילית. תעשיות היי-טק הן הקטר המושך אחריו את הכלכלה הישראלית.

רגישותו של קטר זה כמו בעיותיו המרכזיות, שימשיכו לעבור כחוט השני בכל הכנסים, הובלטו ב-דו"ח (מערכת חינוך לא מתאימה; מחסור בכוח אדם, לטווח הקצר והארוך; בריחה מאסיבית מישראל של חברות, כוח אדם וקרנות הון סיכון; חוקי מו"פ והשקעות מיושנים ואנטי צרכניים, ומיסוי מעיק. בכנסים המאוחרים יתר תעלה גם הבעיה החיצונית של התחרות הצפויה מצד מדינות מזרח אסיה בשל כוח עבודה זול). **כיווני ההמלצות שניתנו**, ומרביתן ימשיכו בצורה זאת ואחרת לעלות בכנסים הבאים, היו:

- **כניון מרכזי**: יש להתייחס לטכנולוגיה הגבוהה כאל מנוע ראשי לקידום הביטחון, הכלכלה והטכנולוגיה בישראל, ולכן על קובעי המדיניות להעניק עדיפות לפיתוח שלה.
- **חינוך**: שורת שינויים ארגוניים סוחפים באוניברסיטאות בארץ, וצעדים להגדלת לומדי 5 יחידות למתמטיקה בבתי הספר התיכוניים (ראה פרק החינוך).
- **הגדלת כוח אדם מיומן**: ייבוא עובדים על בסיס זמני; הכשרה מקצועית לעולים חדשים וסקטורים חסרי השכלה; עידוד הגירה לישראל של אנשי היי-טק.
- **מימון**: הממשלה צריכה להשקיע בראש ובראשונה במיזמי מחקר, כמו גם במחקר בסיסי באוניברסיטאות ובתעשיות.
- **מיסוי**: דרוש שינוי בחוק החברות ובתקנות המס (על פי קווים שהותוו) על מנת ליצור סביבה נוחה ומתמרצת.

עובדה המושכת את תשומת הלב: הקריסה הזמנית של תעשיית ההיי-טק כבר עמדה מאחורי הפינה; כבר פורסמו תחזיות המזהירות מפני משבר אפשרי, וכלכלנים הצביעו על כך שמדובר ב"בועה". ואכן, שנת 2001 תהיה שנת המשבר הגדולה. אבל בכנס **לא נשמעה התרעה על כך, לא הובעה ההערכה כי ישנה "בועה" שסופה אולי להתפוצץ!** יתר על כן, **הרושם** הוא כי הדוברים נסחפו בתחושה ש"לעולם חוסך" בענף ההיי-טק, למרות שהצביעו על בעיותיו.

הכנס השני, 2001, מוצא את תעשיות היי-טק במשבר, והמשק ניכנס למיתון. אין בו מושב ממוקד לטכנולוגיה. עולה שוב הזעקה לרפורמה בחינוך להגדלת דור העתיד של היי-טק, ועולה בו בצורה מנומקת התובנה, **שהשינויים הטכנולוגיים דווקא מגדילים את אי-השוויון ומחריפים את הפערים החברתיים**.

בכנס השלישי, 2002, המשבר עדיין קיים, אך סימני ההתאוששות נראים כבר מעבר לאופק. צוות עבודה של אנשי היי-טק וכלכלה מציג דו"ח על "תעשיות הטכנולוגיה כמנוף לצמיחה". התובנות: תעשיות ההיי-טק הישראליות הן כיום **המנוע העיקרי לצמיחה וטמון בהן פוטנציאל רב לחילוץ המשק ממצוקתו**.

- למרות משבר ההיי-טק העולמי, וצמצום פעילותן של חלק מהקרנות המשקיעות בטכנולוגיה, שוק גיוס ההון ממשיך להתקיים, ומגזר ההיי-טק בישראל ימשיך להיות אטרקטיבי לגיוסי הון זרים, ולמשיכת תשומת לבן של החברות הבינלאומיות הגדולות.
- הצורך הדחוק (והתמידי!) של תעשיות ההיי-טק: הגדלת מספר בוגרי המקצועות הקשורים בהיי-טק ב-2000 בוגרים לשנה בבתי הספר התיכוניים, ושינויים בחוקי המס וה-מו"פ.

בכנס הרביעי, 2003, השוק עולמי מצוי כבר בתהליך התאוששות ועמו גם תעשיות ההיי-טק הישראליות. הדבר משתקף בדו"ח צוות, שמסריו:

- גם אם תחזיות הצמיחה לשוק העולמי הן נמוכות, חברות ישראליות תוכלנה לנצל סגמנטים בו לצמיחה מוגברת; העובדה שנתחי שוק משמעותיים ביותר מוחזקים בידי חברות קטנות, מותירה כר נרחב להגדלת נתח השוק של חברות ישראליות.
- ממשלת ישראל תוכל לסייע לתעשיות ההיי-טק בפרט, ולכלכלת ישראל בכלל, אם תעמיד מסגרות מימון לארצות בעלות שיעור צמיחה משמעותי ברכישת טכנולוגיות, כמו סין והודו ורוסיה, לצורך רכישות מהתעשיות הישראליות.
- קהילת ההיי-טק מצידה יכולה לסייע לחברה הישראלית על ידי הגדלת מעורבות החברות בסגירת פערי חינוך ובקליטת עליה מארצות רווחה.

השוק והצמיחה

כבר **בכנס הראשון**, שהתקד גם בפירוש העבודה הנמוך של המשק וסיבותיו, התגלה ויכוח עקרוני בין שתי גישות לגבי חלקן של **ההוצאות הביטחוניות**: **האם הן נטל? האם הן תורמות לכלכלה?** ויכוח זה, בצורות שונות, יעבור כחוט השני לאורך כל הכנסים.

גישה אחת, שחלק ניכר מהדוגלים בה השתייכו לאנשי הכלכלה, טענה שמדובר בנטל (שאומנם ירד מ-30 אחוזים מהתוצר בעבר הרחוק ל-8 אחוזים) המקטין את העוצמה הכלכלית, מכיוון שהוא אינו מעלה את איכות החיים של אזרחי המדינה, וניתן היה להסיטו לתחומים תורמי חוסן חברתי וכלכלי כמו החינוך.

הגישה השנייה טענה כי ההוצאות הביטחוניות למו"פ תורמות לכלכלה; שגם אם יקטינו את הנטל הביטחוני, הרי שההשקעה תעבור ל"יתשלומי העברה" ולכן לא תתרום לעוצמה הכלכלית; מדינת ישראל מוציאה לביטחון פחות מ-1100 דולר לנפש בשנה, לעומת הוצאה של 1200 - 1300 דולר בארה"ב.

הסיוע הצבאי האמריקאי היה סוגיה נוספת בויכוח: מול אלו המצביעים על ההשלכות האסטרטגיות השליליות הכרוכות בסיוע ופגיעתו במוקדי ידע מקומיים, והמצדדים על כן בצמצומו (בעיקר על ידי הגדלה מהותית של כספי המרה), התייצבו אלו הרואים בסיוע כורח לבניית עוצמתו של צה"ל, שאין להגדיל בו את המרכיב השקלי.

בכנס השני, 2001, שררה תמימות דעים שמבחינה כלכלית ישראל נסוגה יחסית לעולם המערבי; ש-15 שנה לאחר תחילתה של התוכנית לייצוב המשק – שהתבססה על הקטנה הדרגתית ורצופה של ההוצאה הציבורית והעברתה לסקטור הפרטי והסתייע בתהליכים עולמיים ואזוריים חיוביים – הגיעה למיצויה; האנתיפאדה והטרור פוגעים בכלכלה עוד יותר. כלכלת ישראל מצויה על פרשת דרכים.

שתי חלופות הוצגו ליציאה מפרשת הדרכים:

- **חלופה אחת שמה את הדגש על המשך קיצוץ בהוצאות הממשלה**, ועל כן המליצה להכניס את הוצאות הביטחון לסד קיצוצים רציני, ולהפנות את המשאבים לסקטור הפרטי ובכך להעלות הצמיחה (בצד יצירת תנאים מתאימים כמו הפחתת נטל המס, הרחבת השקעות וכמובן כניסה לתהליך של שלום).

- **חלופה שנייה גרסה שלאור הסביבה האסטרטגית לא נראה שבעתיד ניתן יהיה לקצץ באורח משמעותי בהוצאות הביטחון**, ולכן האסטרטגיה צריכה להתבסס על הגדלת שיעור המפרנסים במשק (בין השאר על ידי הקטנת תשלומי העברה), על ידי צמצום העובדים הזרים, ועל ידי מדיניות השמה את הצמיחה בראש סולם העדיפויות ורותמת לצורך כך את המדיניות המוניטרית. התוצאה המשולבת של כל אלו תוריד בהדרגה את הוצאות הממשלה.

הכנס השלישי, 2002, שהמשיך לעמוד בסימן הנסיגה הכלכלית והירידה בצמיחה, התמקד בשוק ההון כמרכיב להגדלת הצמיחה. בכנס זה החל צוות עבודה של שני מומחי כלכלה ועסקים בבניית מודל שינסה לאמוד את **ההשלכות הדמוגרפיות על צמיחת המשק הישראלי לטווח הארוך**. המודל שוכלל **בכנס הרביעי, 2003**. ממצאיו ותחזיותיו ראשוניים ומעוררי עניין. תמציתם:

- **הגורמים לשיעורי הצמיחה הנמוכים בישראל** הם שלושה: שיעורי השתתפות נמוכים בכוח העבודה; שיעורי ריבוי טבעי גבוה; שיעור גבוה של ילדים עד גיל 15 מסך כל האוכלוסייה. לכן התוצר לנפש נמוך, לממשלה גירעון גבוה, נטל המס גבוה והמשק מתקשה להקצות משאבים להשקעות.
- **החרדים והערבים**, המהווים 25 אחוזים מכלל האוכלוסייה, מתאפיינים בכל שלושת הגורמים הללו. 2 מגזרים אלו שואבים תשלומי העברה רבים, ישירים ועקיפים, מהווים נטל על אוכלוסיית הרוב היצרנית: 8 אחוזים מההכנסה הממוצעת של משק הבית, ו-15 אחוזים בשנת 2030.
- אם המגמות הללו תמשכנה ("**תוואי ההמשך**") הרי התחזית לשנת 2030 היא של הגדלת הפער מול המדינות המתפתחות (פריון עבודה של 1.3 אחוזים לעומת 2 אחוזים) ו**משבר חברתי** בו הנטל על האוכלוסייה היצרנית יהיה בלתי נסבל.
- לעומת זאת "**תוואי של השקעה בחינוך**" (כולל שינויים מבניים בחוק השרות הצבאי) יביא לירידה בריבוי הטבעי ועליה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה. כתוצאה מכך, קצב הצמיחה יעלה (2.2 אחוזים לנפש לשנה) והפער מול המדינות המתפתחות לא יתרחב.
- גם "**תוואי אלטרנטיבי**", הלוקח בחשבון שההשקעה בחינוך לא תשנה הרגלי ילודה, הרי הנטל על אוכלוסיית הרוב, העומד היום כאמור על 8 אחוזים, ירד ל-2 אחוזים בלבד.

תעשיות צבאיות

הנושא עלה ב-3 כנסים, כולל צוות עבודה בכנס הרביעי, מזוויגות שונות. שררה תמימות דעים שהתעשיות מעניקות מכפיל כוח לצה"ל, מונעות תלות אסטרטגית, תורמות רבות לכלכלה (בידע, בייצוא בכוח אדם מקצועי), כשם שהייתה הסכמה שהן נפגעות מכך ש"בעל הבית" שלהם הוא ממשלת ישראל. לכן, בלטה תמיכה נרחבת בהפרטה.

מאידך, התבלטו שתי גישות באשר למיזוג התעשיות (רפאל, תעשייה אווירית ותעשייה צבאית). האחת, המצדדת במיזוג מכיוון שהמשק הקטן שלנו אינו יכול להרשות לעצמו שהחברות תתחרנה זו בזו, ומכיוון שבכך תקום חברה מהעשירות בעולם עם היקף מכירות של כ-4 מיליארד דולר. השנייה, שוללת המיזוג בשל אובדן הגמישות האופייני לחברות קטנות.

הרתעה ומערכה נגד הטרור

"כנס הרצליה" זיהה בזמן את האתגר של ה"מלחמה המוגבלת" (או מלחמה "בעצימות נמוכה") שישראל נכנסת אליו לקראת סופה של שנת 2000. אתגר זה, שהתמקם בראש סדר היום הלאומי שלנו ב-5 השנים האחרונות, "נתפס בקרניו" כבר מהכנס הראשון, דצמבר 2000. בכנס זה עלתה השאלה המרכזית: איך מרתיעים מפני מלחמה מוגבלת, איך מרתיעים טרור, ואיך נלחמים נגדו?

התשובה הראשונית נתנה בהצגת הנושא במסגרת דו"ח צוות עבודה בנושא: "מעצימות נמוכה להרתעה אסטרטגית". המושגים של "חיסול ממוקד", "בעיות מוסריות", הקשיים והמענים הטקטיים והאופרטיביים האפשריים – עלו כאן לראשונה.

ב"כנס הרצליה" השני, 2001, לאחר למעלה משנה של אנתפיאדה והופעת טרור המתאבדים, הבשילה כבר החשיבה בנושא. לכנס הוצג נייר, פרי עבודה של צוות עבודה בנושא ההרתעה. נייר מקיף ועמוק זה, הצגות נוספות ובכללם של צה"ל ודברי מתדיינים, יצרו מסכת של תובנות בנושא קרדינלי זה, שכמובן השאירו סימני שאלה אצל אחדים:

- **הוגדרו הבעיות העיקריות** הניצבות בפני חברות דמוקרטיות הנרתעות מלמשש הרתעה כנגד הטרור. הוצגה שאלת המפתח, שהפכה מאז למעין "שאלה תקנית": **האם ניתן להרתיע ארגון טרור, ובכלל זה ארגונים המונעים מאידיאולוגיה דתית קיצונית?**
- **הוצג הפרדוקס:** דווקא הצלחה בלחימה נגד הטרור מגבירה את המוטיבציה של ארגוני הטרור להמשיך בו על מנת להצליח, ומנגד: דווקא כישלון בלחימה והצלחה של הטרור מקנים לגיטימציה לפעול בחזקה נגד הטרור על מנת להרתיעו!!
- **נפרשו המענים** להרתעת הטרור, בצד המאמץ הסיכולי:
 - **שלילת ההישג הרצוי ליוזמי הטרור**, ובראש ובראשונה ההישג המדיני שהם רוצים להשיג על ידי הפעלת הטרור. כלומר, היריב (ובמקרה שלנו הפלסטינים) צריכים לדעת, שבסופו של העימות האלים, הישגיו המדיניים יהיו פחותים מאלו שיכול היה להשיג אלמלא פרץ העימות האלים.
 - **עיצוב אמצעי ענישה** המתאימים לרגישותה של החברה יוזמת העימות (הפלסטינית). זה כולל גם פגיעה בגופם של האחראים.
 - **השגת לגיטימיות בינלאומית** רחבה למאבק בטרור.
 - **שמירת הלכידות החברתית** וכושר העמידה.

- **העברת מסר מדיני של נכונות לחידוש דיון מדיני** כתנאי להפסקת הטרור.
- מאמץ משפטי בינלאומי למאבק בטרור.
- יש צורך להפנים כי **מדובר במערכה מתמשכת**, רב ממדית (צבאית, תקשורתית, מדינית, כלכלית, חברתית ופסיכולוגית כאחת), שאין בה הישגים דרמטיים ומידיים, ותפקידה העליון של ההנהגה המדינית הוא לשכנע את הציבור בלגיטימיות המאבק ובסיכויי הצלחתו.
- **האם ישנה הרתעה מול מתאבדים?** לא ניתנה לכך תשובה מוחלטת.
- דילמות של **פגיעה באוכלוסיה אזרחית** תוך כדי המאבק בטרור. עלו **שתי גישות**: האחת שמה את הדגש על אמות מידה מוסריות הכובלות את ידינו, והשנייה השמה את הדגש על הרתעה והשעיית חלק מהמגבלות המוסריות.
- **האם ניתן בכלל לנצח במערכה נגד הטרור?** הגישות היו מגוונות ונעו משלילה מוחלטת ועד היכולת והכורח של ניצחון צבאי.

הכנס השלישי, 2002, חידד כמה מהתובנות הללו, והציב על הבמה שתי גישות עקרוניות:

- האחת, המשוכנעת שאין לנצח את הטרור, מכיוון שאין לו פתרון צבאי, וכי המאמץ העיקרי צריך להיות מו"מ מדיני להסדר עם הפלסטינים. לכן, הפסקת הטרור אינה תנאי לחידושו של המו"מ המדיני.
- השנייה, שוללת את מהותה של הגישה הראשונה, ושמה את הדגש על הפסקת הטרור כתנאי בל יעבור לכל התקדמות מדינית. בעלי גישה זאת טבעו את המושג **"צריבת התודעה" של הצד הפלסטיני**: שהטרור לא יביא לו שום הישג מדיני, כי המחיר שהוא משלם הוא מעל כוחו, וכי את החברה הישראלית לא ניתן לשבור.

"כנסי הרצליה" עסקו כמובן גם בהרתעה הקונבנציונאלית והאסטרטגית (ראה להלן בפרק על הסביבה האסטרטגית והאיומים). בלטה בהם הצגה בכנס השני ב- 2001: **האם ניתן להרתיע מדינות דיקטטוריות סוררות** (כמו זאת של צדאם חוסיין למשל)? התשובה שניתנה הייתה חיובית בעיקרה, מתוך הנחה בסיסית שהדיקטטורים הם רציונליים.

מפת הסביבה האסטרטגית והאיומים הביטחוניים (בצד העימות עם הפלסטינים והאיום הדמוגרפי)

מהכנס הראשון, בדצמבר 2000, ובמהלך כל הכנסים הבאים, הדגש מושם על **איראן**, המגלמת את מכלול האיומים. בראש ובראשונה **במאמץ לרכישת יכולת גרעינית המהווה איום קיומי על מדינת ישראל**, וכמו כן בהצטיידות ביכולות לא קונבנציונאליות אחרות (נשק כימי וביולוגי), ברכישת יכולות טיליות ארוכות טווח, בהפעלת טרור באזור ובעולם, ובהספקת רקטות ארוכות טווח **לחיזבאללה**, בן חסותה בלבנון. להלן המחשה בחתך הכנסים:

- **כנס ראשון.** מוצגת על ידי מומחים ואנשי צבא בכירים היכולת המבצעית החלקית שהשיגה איראן לשיגור טיל ארוך טווח ("שיהאב-3") והסימנים שהיא עומדת לצייד את "חיזבאללה" ברקטות ארוכות טווח. מודגש כי איראן מצויה במאמץ לרכישת יכולת גרעינית.
- נפרסות שתי גישות **להרתעה מפני נשק גרעיני** היה ויופיע בידי איראן (ובאזור בכלל): האחת, להמשיך במדיניות של "עמימות"; והשנייה – לשנותה ולעבור למדיניות של הרתעה גלויה ופומבית.

- **בכנס השני, 2001**, אנשי צבא בכירים מצביעים על כך שלאיראן יכולת מבצעית לשיגור "שיהאב-3" וכי היא מפתחת עתה את הטיל "שיהאב-4" לטווח של 3000 ק"מ; שבידי איראן נשק כימי וביולוגי; **שחיזבאללה** צויד ומצטייד ברקטות ארוכות טווח המכסות את כל צפון המדינה ואף דרומית יותר, והוא **מהווה איום אסטרטגי**. והחשוב מכול: **שר הביטחון מכריז על האפשרות שבשנת 2005 תהיה בידי איראן יכולת גרעינית**. עולה שאלת ההרתעה מפני האיום העתידי הזה. גישה אחת שמה את הדגש על מדיניות אגרסיבית, נוקשה ועקבית, כדי למנוע מאיראן (ומכל מדינה אחרת באזור) להצטייד בנשק גרעיני, ולגבש מאמץ בינלאומי משותף. גישה אחרת שמה את הדגש על כך שישיראל צריכה להצטייד ביכולות אסטרטגיות עודפות.
- **הכנס השלישי, 2002**, **היה ייחודי**. נקבע בו שתוך כמה שנים עלולה איראן לרכוש את היכולת הגרעינית, ובו בזמן גם הודגש כי **לוב מצטרפת למעגל האיראני של מאמץ לרכישת יכולת גרעינית**. הייחוד היה בכך שזאת הפעם הראשונה ששמה של **לוב** הועלה כמפתחת יכולת גרעינית.
- **הכנס הרביעי, 2003**, נתן ביטוי לחומרת הנושא במושב מיוחד, בהשתתפות מומחים בינלאומיים וגורמי צמרת ישראלים בתחום. שוב ושוב הודגש כי איראן עלולה להגיע בעשור הנוכחי ליכולת גרעינית, וכי טיליה ארוכי הטווח מותאמים לנשיאת ראש חץ גרעיני. הדגש **היה על דרכי ההתמודדות**: מלחצים להשעות את תוכנית ההעשרה, דרך חיזוק משטר הפיקוח ועד שינוי משטר ופעולה צבאית ממוקדת. בהתדיינות שהתפתחה עלתה התובנה שגם שינוי משטר באיראן אינו מבטיח הסתלקות מהמאמץ הגרעיני, מכיוון שמדובר באסטרטגיה ששורשיה עוד בתקופת שלטון השאח, הזוכה לתמיכת הציבור האיראני.
- ונקודה המושכת את תשומת הלב**: בדיון ניתן ביטוי רק לדעתם של גורמי צמרת ממסדיים בישראל, ובכך נמנעה האפשרות להצגת מגוון הדעות הרווחות בציבור הישראלי. למשל, הדעה שאין טעם בהתמודדות, מכיוון שאיראן תשיג בסופו של דבר יכולת גרעינית, ולכן הדגש צריך להיות על היערכות למדיניות גרעינית ישראלית חדשה.

דגשים ממוקדים נוספים מושמים על **איום הטרור הבינלאומי** (במסגרתו גם אסלאם קיצוני) **ואיום הטילים ארוכי הטווח**, באופן כללי ומסוריה בפרט. הושם דגש מיוחד על **הירידה ברמת האיומים הקונבנציונאליים ואיומי ה"מעגל הפנימי"** הקרוב של המדינות הגובלות בישראל. נקודות שבלטו:

- **החל מהכנס השני, 2001**, בעקבות אירוע 11 ספטמבר, **הצירוף של פאנאטים דתיים עם נשק קוטל המונים** מועלה כאיום הטרור הגלובלי, חוצה הגבולות, המסוכן ביותר.
- **בכנס השלישי, 2002**, מושם דגש על **הנשק הביולוגי** כנשק הטרור הזול, המגוון, היעיל ביותר שאינו משאיר "טביעות אצבעות".
- מהכנס הראשון מובלטת ההתעצמות העקבית והסדורה של **מצרים**.

הצגת האיומים לוותה בזיהוי ובאפיון השינויים המתרחשים והצפויים בסביבה האסטרטגית האזורית ובמעטפת הגלובלית. במסגרת זו **נחזתה** כבר בכנס השני, דצמבר 2001, **המתקפה האמריקאית על עיראק** והשלכותיה על האזור ועל הביטחון הלאומי הישראלי. לכן, בולט כי דווקא הכנס הרביעי, דצמבר 2003, כשמונה חודשים לאחר המלחמה בעיראק, **לא העלה על סדר יומו את "ההיתקעות" האמריקאית בעיראק והשלכותיה האסטרטגיות**. אכן, דוברים אמריקאיים התייחסו לנושא, פה ושם, אך לא קוים מושב מיוחד לכך ולא יוחדה הרצאה ממוקדת. סוגיות כמו המערכת הפנימית העיראקית, מכלולי הקשיים העומדים

בפני האמריקאים ובעלי בריתם, התרחישים השונים לסיום הנוכחות האמריקאית ומשמעויותיהם הכלליות והייחודיות לגבי ביטחון ישראל, ועוד – אך טבעי היה שיעמדו על סדר היום של הכנס.

ונקודה שנייה המושכת תשומת הלב: נעדרה בכנס התייחסות ממוקדת לסוגיית **כישלון המודיעין הישראלי והמערבי** בהקשר להימצאות נשק לא קונבנציונאלי בידי עיראק. זהו נושא שלא רק שעלה על סדר היום הבינלאומי והישראלי, אלא שהוא עורר בחריפות אקטואלית את הסוגיה הישנה של הקשר הדו-כיווני שבין מודיעין לאומי למדיניות חוץ. לא פלא שמילות המפתח "רפורמות במודיעין" מקבלות דחיפה לאחר המלחמה בעיראק. הדברים לא קיבלו כמעט כל ביטוי בכנס.

ונקודה שלישית שמושכת את העין: לכנס הוכן מסמך עבודה בנושא "הנפט כמשאב אסטרטגי במשחק הכוחות העולמי והאזורי". מסמך מקיף, שהתייחס גם להשלכות הנוכחות האמריקאית בעיראק על משק הנפט העיראקי, ושרטט תרחישי מהפך בשוק הנפט העולמי בעתיד הרחוק. אבל, לא הייתה בו שום תחזית למה שצפוי להתרחש בשנת 2004 – **עליה דרמטית מסחררת במחירי הנפט**. תופעה מעניינת היא שכאשר פרץ משבר המחירים, "נמצאו" לו מיד הסיבות (כמו, למשל, הצריכה הגבוהה של סין).

מול השינויים באיומים והסביבה (וגורמים משפיעים נוספים), "כנסי הרצליה" הציגו תפריט מגוון של מענים, שהמושגים לכולם הוא **הקריאה לשינויים מקיפים ואפילו רדיקליים בתפיסת הביטחון הישראלית** המסורתית שעוצבה מול איומים קונבנציונליים ומלחמת גבולות. עולים מושגים חדשים כמו "מלחמה אזורית", "מלחמת העורף והעומק" במקום מלחמת הגבולות הקלאסית, וכמובן "המלחמה המוגבלת". כמה אבני דרך:

- **בכנס הראשון, 2000**, מונחים יסודות ראשוניים לכיווני מחשבה חדשים, בעיקר בתחום הפעלת חיל האוויר וארגונו.
- **בכנס השני, 2001**, כבר מוצגת תפיסה מגובשת יותר הממליצה על צבא שיתבסס על צי מטוסים גדול, כוחות מיוחדים, מערכות מודיעין ו שליטה, "קרב משולב", החלל, שינויים ארגוניים במבנה המטכ"ל וצבא היבשה, ועוד.
- **בכנס השלישי, 2002**, מוצגת גישה חדשנית, שראשיתה עוד בכנס השני, **להפיכתו של חיל הים לזרוע אסטרטגית המשלימה את חיל האוויר**. בכנס זה מוצג דו"ח צוות עבודה (בראשות קציני מילואים בכירים, בכללם גם מפקד פיקוד העורף) בנושא **העורף**, ההופך לחזית לחימה. המלצותיה רדיקליות: להפקיד את הנושא בידי המשרד לביטחון הפנים.
- **בכנס הרביעי, 2003**, הדגש מושם על **מעריך המילואים**. מול התפיסה הגורסת ביסוס צה"ל כצבא קבע מקצועי כדגם עתידי, הוצגה התפיסה כי הדבר אינו אפשרי מכיוון שצבא שכולו סדיר לא יוכל להתמודד עם מגוון האיומים. הפתרון מצוי בעיצוב כוח מילואים מקצועי יותר ומתוגמל יותר.
- בהצגת המענים השונים ובאיוש צוותי העבודה נטלו חלק קצינים ואנשי ביטחון בשירות פעיל, קצינים ואנשי ביטחון במילואים ומומחים אזוריים מהעולם האקדמאי, הכלכלי והעסקי-מודל אופייני לראיה הרב-תחומית בתחום צבאי.

מושגים חדשים

בכנסי הרצליה נטבעו כמה מושגים חדשים שהשתרשו בשיח הציבורי וביניהם :

חוסן (וביטחון) לאומי

זהו השם שנבחר ל"כנס הרצליה" על ידי מייסדיו. הרעיון שעמד מאחורי המילה "חוסן" היה כי הכנס אינו עוסק בהיבט הצבאי – ביטחוני הצר והמקובל, אלא בהיבטים הרחבים יותר הנוגעים לשורשי כושר חיוניותה והתקיימותה של המדינה. המונח, כך נראה, קנה לו אחיזה והפך למטבע לשון : חוסן מדיני, חוסן חברתי, חוסן כלכלי, חוסן ערכי וכיוצא באלו.

ביזור אסטרטגי

מושג זה, שהוצג בדו"ח צוות העבודה למדיניות החוץ הישראלית בכנס השני, בא לאפיין אסטרטגיה מומלצת למדיניות החוץ הישראלית. זאת, על מנת להיות מסוגלת להתמודד עם מצבים בהם עלול להיווצר פער בין תפיסת האינטרסים של מדינת ישראל לבין תפיסת האינטרסים של בעל ברית אסטרטגי זה או אחר.

הסדרים מדיניים (במקום "הסדרי שלום")

הרעיון עלה בכנס הראשון על ידי מי שהיה בעבר ראש אמ"ן. הוא מבטא את התפיסה שהסכמים בין ישראל לבין מדינות ערב אינם "הסכמי אהבה", ושהעוינות הערבית למדינת ישראל תמשיך להתקיים עוד זמן רב. מדובר בהסכמים פוליטיים המשרתים אינטרסים, ולכן יש להפסיק ולדבר על הסדרי שלום, ולדבר על הסדרים מדיניים.

נאומי הרצליה

בעקבות נאומיו של ראש הממשלה, שרון, בכנסי הרצליה האחרונים, הפך המונח "נאומי הרצליה" לשם קוד בינלאומי למדיניות ממשלת ישראל הנוכחית בשאלת ההסדר המדיני עם הפלסטינים. במובן הרחב יותר דומה שהמונח גם משמש מעין שם קוד לתפנית במדיניות הישראלית.